

مکاتباتی درباره شیوه تصحیح شاهنامه (ومتون دیگر)

دکتر محمدرضا نصیری

(۲)

در خور مقام و منزلت حکیم ابوالقاسم فردوسی بود، برگزار گردید و ملت ایران سرفرازانه در این همایش پرشکوه شرکت کردند و ساختمان آرامگاه حکیم سخنور سخن‌سنج نیز با حضور نمایندگان ملت و دولت گشایش یافت.

کلیدواژه: شاهنامه، کتاب‌شناسی، اسناد، واژه‌گزینی، تصحیح متون.

چکیده: در بخش اول مقاله به این نکته اشاره شد که ملت و دولت ایران، با حمایت اندیشمندان و دوستان فردوسی، در تدارک برگزاری هزاره فردوسی همگام شدند و همین امر شور و شوقی در میان اهل قلم و علاقه‌مندان به تاریخ و فرهنگ ایران به وجود آورد. مسئولان نیز، به تبع همین اندیشه، مصمم شدند جشنی در خور شأن و منزلت فردوسی برپا سازند. در این راستا تیمورتاش پس از مکاتبه با استادانی چون عباس اقبال، عنایت‌الله خان سمیعی، ابراهیم پورداود و علامه قزوینی و کسب نقطه‌نظرهای آنان در زمینه جمع‌آوری نسخ شاهنامه و شیوه تصحیح متنی انتقادی از شاهنامه، با سفرای ایران در کشورهای فرانسه، ترکیه، مصر و هندوستان وارد مذاکره شد و طی مکاتبات مکرر شناسایی نسخه‌های خطی و چاپی و جمع‌آوری و یا خرید آنها را مورد تأکید قرار داد. سفرای مقیم کشورهای مخاطب نتیجه مطالعات خود را به دربار منعکس و دشواریها و راهکارها را بیان کردند. ملت و دولت در یک نقطه با هم اشتراک عقیده داشتند و آن اینکه شاهنامه در طول قرن‌ها چه در دستگاه شهریاران و بزرگان و چه در حلقه رندان و عیاران و معرکه‌گیران، گرمی‌بخش محافل بوده و نقالان با خواندن داستانهای آن نهال وطن پرستی، نوع‌دوستی و منش پهلوانی را در دل‌های توده مردم کاشته‌اند و، از این رو، توجه به شاهنامه و فردوسی را توجه به آرمان‌های ملی و تاریخ کهن ایران زمین تلقی می‌کردند.

مراسم هزاره فردوسی در سال ۱۳۱۳ شمسی با حضور خاورشناسان و اندیشمندان باشکوه و عظمت تمام، آن‌سان که

(۷)

نامه حسین علاء^۱، سفیر ایران در پاریس به تیمورتاش

در خصوص ارسال مراسله محمد علی جمال‌زاده در مورد تصمیمات گرفته شده راجع به تاریخ و مراسم جشنواره فردوسی و انجام اقدامات لازم جهت معرفی فردوسی به تمام مردم جهان.

۱. حسین علاء فرزند محمد علی خان علاء السلطنه در سال ۱۳۰۱ ق در تهران متولد شد. در چهار سالگی به همراه پدر به قفقاز رفت و در سال ۱۳۰۶ ق پدرش به جای میرزا حکیم خان وزیر مختار ایران در لندن شد. در این مأموریت حسین نیز به لندن رفت و تحصیلات خود را در آنجا شروع کرد و در هفده سالگی در سفارت لندن با سمت "آتاشه" مشغول به کارگشت. از آن پس به مشاغل چون مترجمی شاه (۱۳۲۶ ق)، وزارت فواید عامه در کابینه مستوفی الممالک و مصمم السلطنه، وزیر مختار ایران در آمریکا، وزیر مختار ایران در لندن، ریاست بانک ملی، وزیر دربار، نخست‌وزیر در سالهای (۱۳۳۶-۱۳۳۴ ش) و سناتور انتقالی دست یافت و سرانجام در ۸۲ سالگی درگذشت. (شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج ۲، ص ۱۰۱۶-۱۰۱۱)

جوانان ایرانی و مأمورین ایران در خارجه، در شهرهای ممالک اروپا در عرض یک دو سه ماهی به عمل آید. سوم، که از همه عملی‌تر و مؤثرتر است، صحبت در رادیو در شهرهای مختلف اروپا و به زبان‌های مختلف است که به طور موجز و جذابی معرفی فردوسی را در ظرف پنج الی ده دقیقه نموده و بعضی اشعار او را به زبان فارسی بخوانند. البته بعداً نیز با رسیدن جواب کاغذهایی که در این باب به بعضی از آشنایان نوشته‌ام مجدداً خاطر محترم را تصدیق خواهد داد. سید محمدعلی جمال‌زاده.

(۸)

نامه تیمورتاش به علیقلی خان انصاری^۱

درخصوص درخواست استنساخ یا عکس برداری از تعدادی از نسخ شاهنامه فردوسی در انگلستان و برآورد مخارج آن.

دوست عزیزم

چون در پائیز ۱۹۳۴م جشن هزار ساله فردوسی گرفته خواهد شد و در نظر است به مناسبت چنین روزی نسخه شاهنامه به

۲. هانری ماسه مستشرق معاصر فرانسوی که در ادبیات و زبان فارسی صاحب تألیفات است. از آثار او می‌توان به ترجمه گرشاسب‌نامه، دانشنامه‌ی علایی و بهارستان جامی اشاره نمود. هانری ماسه یک چندی مدیر مدرسه السنه شرقیه بود و در سال ۱۹۴۱م نیز به عضویت آکادمی کتیبه‌ها برگزیده شد. (دایره المعارف مصاحب)

۳. سید محمدعلی جمال‌زاده فرزند سیدجمال‌الدین واعظ در سال ۱۲۷۰ ق در اصفهان متولد شد. تحصیلات خود را در بیروت به پایان رسانید و سپس به دعوت انجمن ملیون ایران برای مبارزه علیه روس و انگلیس به برلن رفت و با محمدقزوینی، ابراهیم پورداود و حسین کاظم‌زاده آشنا شد. پس از مدتی به ژنو رفت و در دفتر بین‌المللی کار مشغول به کار شد و سرانجام نیز در همان جا وفات یافت. از آثار او می‌توان به گنج شایگان، تاریخ روابط روس و ایران، دارالمجانین، یکی بود یکی نبود و صحرائی محشر اشاره نمود. (از نیما تا روزگار ما، ص ۲۷۳)

۴. در متن اصلی: مرهل

۵. لویی چهاردهم در سال ۱۶۳۸م متولد شد و در سال ۱۶۴۳م به پادشاهی رسید. دوران سلطنت لویی چهاردهم عصر شکوفایی هنر و ادبیات بود. او را به سبب شکوه و جلال نیروی دریایی پادشاه آفتاب‌لقب داده‌اند (دایره المعارف مصاحب).

۶. علیقلی انصاری فرزند میرزا حسن خان نایب‌الوزراء ملقب به مشاورالممالک، در سال ۱۲۸۶ ق در تهران متولد شد. پس از پایان تحصیلات در سال ۱۳۰۵ ق وارد وزارت امور خارجه شد. در مشاغل متعدد چون منشی‌گری اداره تحریرات عثمانی، نایب قنصلگری حاج ترخان، نایب اول سفارت ایران در پترزبورگ، وزیر امور خارجه، نماینده دولت ایران در کنفرانس صلح و رسای، سفیر ایران در استانبول و مسکو خدمت نمود و سرانجام در سال ۱۳۱۹ ش در تهران درگذشت.

دوست محترم عزیزم

آقای جمال‌زاده راجع به جشن هزارساله فردوسی، پس از تبادل نظر با بعضی علاقه‌مندان به ادبیات فارسی کاغذی به بنده نوشته که سواد آنرا تلوأ تقدیم می‌دارد. مستدعیست مرقوم فرمایند چه تصمیماتی برای تاریخ و مراسم جشن مذکور اتخاذ فرموده‌اند و انجمن آثار ملی در این باب چه مطالعاتی نموده است. از قرار اظهار هانری ماسه^۲ که از ایران اخیراً مراجعت نموده، جشن را به پائیز ۱۹۳۴م موقوف فرموده‌اند. خود مشاراً الیه هم مشغول تهیه کتاب است راجع به فردوسی که در آن تاریخ طبع و منتشر خواهد شد. در هر صورت متمنی است بنده را از جریان اقدامات مسبوق بفرمائید.

تاریخ تحریرنامه ۵ فروردین ۱۳۱۱

تاریخ ورود به دفتر وزارت دربار ۱۳۱۱/۱/۲۵

سوادنامه محمدعلی جمال‌زاده^۳

۲۱ مارس ۱۹۳۲

احتراماً معروض می‌دارد که در تعقیب مذاکرات راجع به جشن هزارساله فردوسی، پس از تبادل نظر با بعضی علاقه‌مندان به ادبیات فارسی، تصور می‌رود بهترین وسایل معرفی فردوسی به مردم ممالک خارجه از این قرار باشد:

اولاً طبع یکی از قطعات منتخب شاهنامه از روی قدیمترین نسخ موجوده به وسیله عکس، به انضمام ترجمه فرانسوی بر طبق ترجمه موهل^۴ که در عهد لوئی چهاردهم^۵ به عمل آمده و در همان زمان با کمال نفاست به طبع رسیده است با یک یا دو قطعه از تصاویر رنگی قدیمی. مثلاً ممکن است قصه رستم و سهراب را به شکل کتابچه زیبایی به این ترتیب به طبع رسانیده و برای کتابخانه‌های مهم و دارالفنون‌ها و علما و ادبا و رجال معروف از طرف دولت ایران با هیئت عامله جشن به عنوان یادگار ارسال داشت. نسخ ارسالی همه دارای نمره و مهر مخصوص خواهد بود و بقیه به وسیله کتابفروش‌ها بفروش خواهد رسید و بدین وسیله مخارج طبع تأمین خواهد گردید.

دوم، تهیه چند مجلس کنفرانس مختصر و مفید به زبان‌های فرانسه و انگلیس و آلمان که مرتباً به وسیله

خواهشمندم با مقامات مربوطه داخل مذاکره شده و تحصیل اجازت بفرمایید که یک سواد از روی آن استنساخ و یا عکس آن برداشته شود و در هر حال خود جناب مستطاب عالی کتاب را دیده و برآورد به مخارج استنساخ یا عکس برداری را برای اطلاع این جانب مرقوم فرمایید. ۱۳۱۱/۳/۲۳

(۱۰)

از تیمورتاش به حسین علاء سفیر ایران در پاریس

در خصوص درخواست استنساخ یا عکس برداری از نسخه قدیمی شاهنامه فردوسی از کتابخانه پاریس و برآورد مخارج آن.

دوست عزیزم

چون در پاییز ۱۹۳۴ جشن هزارساله فردوسی گرفته خواهد شد و در نظر است به مناسبت چنین روزی شاهنامه به طرز جدیدی طبع شود و برای تصحیح شاهنامه‌های موجود باید به نسخ قدیمه مراجعه شود، اطلاعاتی راجع به نسخ قدیمه موجود تحصیل و لفاً سواد مراسله آقای اقبال آشتیانی را که در این خصوص به بنده نوشته است، برای اطلاع عالی می‌فرستم. به طوریکه ملاحظه می‌فرمایید بین سنوات ۱۸۳۰ تا ۱۸۷۸ مول

۷. اورنگ زیب ششمین امپراطور از سلسله تیموریان هند، در ۱۵ ذی‌القعدة ۱۰۲۷ قی متولد شد. پس از رسیدن به سلطنت لقب عالمگیر را برای خود برگزید. چندی بعد دو برادر خود را به قتل رساند و به توسعه قلمرو خود پرداخت. او از سیان متعصب بود و قریب ۵۰ سال حکومت کرد (۱۱۱۸-۱۰۶۸ ق) و سرانجام در ۲۸ ذی‌القعدة ۱۱۱۸ قی در احمد نگر، از توابع دکن، درگذشت (دایره المعارف مصاحب).

۸. جواد سینیکی فرزند محمدتقی خان مجیدالملک ثانی و برادرزاده میرزا محمدعلی‌خان امین‌الدوله در سال ۱۲۹۹ قی در تهران متولد شد. تحصیلات او کیه را در ایران و مدارج عالی را در فرانسه طی کرد. به زبانهای فرانسه و روس تسلط یافت و در ۱۳۱۷ قی در وزارت خارجه مشغول به کار شد. در همین سال به عنوان نایب ژنرال کنسولگری به تفلیس رفت و مدت هشت سال در این مقام بود. پس از آن مدتی در سفارت ایران در پاریس، کارپرداز عشق‌آباد و کنسولگری حاجی ترخان خدمت کرد. به هنگام برگشت به ایران در مشهد از طرف کلنل پسیان توقیف گردید (۱۳۰۰ ش). پس از رهایی به تهران آمد و بعدها سمتهای سفیر ایران در مصر، فرماندار تهران و سفیر ایران در پرتغال را برعهده داشت. سرانجام در سال ۱۳۲۱ ش در قاهره درگذشت (شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج ۲، ص ۸۵۲).

طرز جدیدی طبع شود و برای تصحیح شاهنامه موجوده باید به نسخ قدیمه مراجعه شود، اطلاعاتی راجع به نسخ قدیمه موجوده تحصیل و لفاً سواد مراسله آقای اقبال آشتیانی را که در این خصوص به بنده نوشته است، برای اطلاع عالی می‌فرستم. به طوری که ملاحظه می‌فرمائید در انگلستان نسخ متعددی از شاهنامه موجود است:

اولاً: نسخه‌ای بدون تاریخ متعلق به M.CH. Beaty مقیم لندن.

ثانیاً: نسخه‌ای که در حدود سنه ۸۴۰ هجری نوشته شده، از کتب سلاطین مغول هند که مهر آنها از بابر تا اورنگ زیب^۷ بر پشت آن موجود بوده و فعلاً در تصرف انجمن آسیائی پادشاه انگلیس است.

ثالثاً: نسخه‌ای که تاریخ ندارد و در دست خانم مسماه به Mrs. Setephen مقیم لندن است. خواهشمندم از صاحبان آنها تحصیل اجازت بفرمایید که سوادى از هریک استنساخ و یا عکس آنها برداشته شود. در هر حال خود آن دوست محترم کتب را ملاحظه فرموده و برآورد مخارج استنساخ یا عکس برداری را قدغن فرمایید، برای اطلاع این جانب مرقوم دارند. ۱۳۱۱/۳/۲۳

(۹)

از تیمورتاش به جواد سینیکی^۸ سفیر ایران در مصر

در خصوص درخواست استنساخ یا عکس برداری از نسخه قدیمی شاهنامه فردوسی در کتابخانه خدیو مصر و برآورد مخارج آن.

آقای عزیزم

چون در پاییز ۱۹۳۴ جشن هزارساله فردوسی گرفته خواهد شد و در نظر است به مناسبت چنین روزی نسخه شاهنامه به طرز جدیدی طبع شود و برای تصحیح شاهنامه موجوده باید به نسخ قدیمه مراجعه شود اطلاعاتی راجع به نسخ قدیمه موجوده تحصیل و لفاً سواد مراسله آقای اقبال آشتیانی را که در این خصوص به بنده نوشته است برای اطلاع عالی می‌فرستم. به طوری که ملاحظه می‌فرمایید یک نسخه شاهنامه مورخ سال ۷۹۶ هجری به خط لطف‌الدین محمد تبریزی در شیراز استنساخ و فعلاً در کتابخانه خدیو مصر موجود است.

(Mohi) نسخه‌ای از شاهنامه را در پاریس به طبع رسانیده است.

خواهشمندم کسب اطلاع و معلوم بفرمایید می‌توان یک نسخه از این کتاب را خریداری نمود یا خیر و در صورتی که بتوان خرید، قیمت آن چقدر است و اگر هم خرید امکان نداشته باشد تحصیل اجازه بفرمایید که بتوان یا سواد از روی آن استنساخ و یا عکس آن را برداشت و علی‌ای حال کتاب را خود جناب مستطاب عالی ملاحظه و برآورد مخارج استنساخ یا عکس‌برداری را به اطلاع این‌جانب برسانید. ۱۳۱۱/۳/۲۳

(۱۱)

از تیمورتاش به میرزا صادق مستشارالدوله^۱، سفیر ایران در آنکارا

در خصوص درخواست استنساخ یا عکس‌برداری از نسخه قدیمی شاهنامه موجود در موزه توپ قاپوی استانبول و ارسال آن به ایران جهت انتشار شاهنامه جدید از روی نسخ قدیمی آن، به انضمام پاسخ مستشارالدوله در این زمینه.

دوست عزیزم

چون در پاییز ۱۹۳۴ جشن هزارساله فردوسی گرفته خواهد شد و در نظر است به مناسبت چنین روزی نسخه شاهنامه به طرز جدیدی طبع شود و برای تصحیح شاهنامه موجوده باید به نسخ قدیمه مراجعه شود، اطلاعاتی راجع به نسخ قدیمه موجوده تحصیل و لفاً سواد مراسله آقای اقبال آشتیانی را که در این خصوص به بنده نوشته است، برای اطلاع عالی می‌فرستم.

به طوری که ملاحظه می‌فرمایید یک نسخه شاهنامه تاریخ ۷۳۱ هجری به خط حسن بن علی بن حسین بهمنی که مهر شاهرخ گورکانی^{۱۱} بر پشت آنست، در موزه توپ قاپوی استانبول موجود است.

خواهشمندم با مقامات مربوطه داخل مذاکره شده و تحصیل اجازه بفرمایید که یک سواد از آن استنساخ و یا عکس آن برداشته شود و در حال خود جناب مستطاب عالی کتاب را ملاحظه و برآورد مخارج استنساخ یا عکس‌برداری را برای اطلاع این‌جانب مرقوم فرمایید. ۱۳۱۱/۳/۲۳

(۱۲)

نامه مستشارالدوله، سفیر ترکیه به تیمورتاش

مرقومه محترمه مورخه ۱۳۱۱/۳/۳۰ نمره ۱/۱۸۰۰ راجع به استنساخ یا عکس‌برداری از شاهنامه که در موزه توپ قاپوی اسلامبول موجود است، زیارت شد. اول به طور خصوصی با وزارت معارف مذاکره کردم. وزارت معزّی الیها در باب استنساخ نسخه مزبوره چه در خصوص تفحص و تدقیق نسخ قدیمه دیگر شاهنامه که ممکن است در کتابخانه‌های دیگر اسلامبول یافت شود، همه نوع مساعدت را وعده داد. بعد در ضمن مراسله خصوصی از آقای وزیر امور خارجه خواهش کردم تقاضای بنده را علی‌الرسم به وزارت معارف ابلاغ فرمایند.

از قرار اظهار معلمین وزارت معارف در کتابخانه اوقاف اسلامبول نسخ نفیسه از کتب ایرانی بسیار است و احتمال کلی می‌رود که از نسخ قدیمی شاهنامه در آنجا هم یافت شود. همین چندروزه که برای امرار تابستان [به] اسلامبول می‌روم، چه در موزه توپ قاپو و چه در سایر کتابخانه‌های مهم تحقیقات لازمه به عمل آورده، نتیجه را با اطراف به عرض می‌رسانم.

۲۹ تیرماه ۱۳۱۱

۹. ژول مول، خاورشناس آلمانی در سال ۱۸۰۵م متولد شد. ابتدا در رشته الهیات در دانشگاه توینگن آلمان تحصیل کرد. سپس در سال ۱۸۲۳م جهت تحقیق در زبانهای شرقی و تاریخ به پاریس رفت. در سال ۱۸۲۶م به دستور دولت فرانسه مأمور ترجمه شاهنامه فردوسی شد و این کار را تا هنگام مرگ برعهده داشت. شش جلد از شاهنامه را در بین سالهای ۱۸۶۶ - ۱۸۳۸م انتشار داد و جلد هفتم را باریبه دومن تمام کرد (دایره المعارف مصاحب).

۱۰. میرزا صادق مستشارالدوله، فرزند میرزا جوادخان از افراد مشروطه‌خواه در سال ۱۲۴۲ش در تبریز متولد شد. تحصیلات ابتدایی را در ایران و تحصیلات عالی را در استانبول به پایان رسانید و در سال ۱۳۰۶ق به استخدام سفارت ایران در عثمانی درآمد و با مطبوعات استانبول همکاری کرد و مقالاتی بر ضد استبداد ایران نوشت. اما چندی بعد منشی مخصوص مشیرالدوله وزیر عدلیه شد. مستشارالدوله علاوه بر احراز پستهای وزارتی همچون داخله، علوم، پست و تلگراف، در سال ۱۳۰۹ش سفیرکبیر ایران در آنکارا شد و تا سال ۱۳۱۴ش در همین مقام بود که پس از مراجعت به ایران پستهای وزارت مشاور و سناتور انتصابی آذربایجان را در دست گرفت. مستشارالدوله در سال ۱۳۳۲ در سن ۸۸ سالگی در تهران درگذشت و در مقبره ظهیرالدوله به خاک سپرده شد (شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج ۲، ص ۹۰۹-۹۰۶).

۱۱. شاهرخ گورکانی فرزند تیمور در ۱۴ ربیع‌الثانی ۷۷۹ق در سمرقند متولد شد. او از سوی پدر به حکومت سمرقند رسید (۷۹۶ق) و در غالب جنگها همراه پدر بود. تیمور قبل از رفتن به هند در سال ۷۹۹ق خراسان، سیستان، ری و مازندران را به شاهرخ واگذار کرد. با مرگ تیمور، شاهرخ در هرات به سلطنت نشست و به زودی مدعیان را سرکوب و ممرانجام دولتی قدرتمند برپا کرد. در ۸۳۰ق در هرات مورد حمله درویش احمدلر قرار گرفت، ولی آسیبی ندید. شاهرخ در سال ۸۵۰ق در قریه فشارود در ری درگذشت (دایره المعارف مصاحب).

(۱۳)

نامه حسین علاء به تیمورتاش

درخصوص انتشار آلبوم نقاشی شاهنامه فردوسی در پاریس به مناسبت جشن هزاره فردوسی و برآورد مخارج آن و کسب اطلاع در مورد محل برگزاری کنگره هزاره فردوسی جهت دعوت علما و مستشرقین.

(۱۴)

نامه حسین علاء به تیمورتاش

درخصوص اعلام نظر کمیته جشن ولادت فردوسی در پاریس مبنی بر معرفی سه نسخه قدیمی شاهنامه فردوسی جهت استفاده در انتشار شاهنامه جدید و قیمت خرید و مخارج دیگر آنها.

دوست محترم عزیزم

در تعقیب راپرت‌های قبل راجع به جشن هزارساله فردوسی، اینک نتیجه تحقیقات مقدماتی کمیته را در باب قیمت طبع مرقع‌های آلبوم یادگاری به عرض می‌رساند. استاد فن در این قسمت Max Gotfe معروف اهل وینه است. بعد از مکاتبه با آقای پرفسور مینورسکی^{۱۱} حاضر شده نقاشی‌ها را از قرار دانه‌ای ۷۱۶۰ فرانک با رنگ (polychrome) و ۷۸۷ فرانک و ۶۰ سانتیم ساده (monochrome) به طبع برساند و از هریک پانصد نسخه بدهد. از این قرار اگر آلبوم دارای هشت صفحه نقاشی الوان و ده صفحه نقاشی یک رنگ باشد قیمت پانصد نسخه ۶۵۱۵۶ فرانک خواهد بود، یعنی هر جلد در حدود ۱۳۰ فرانک به فروش خواهد رسید. مبلغ مختصری برای چاپ مقدمه و جلد آلبوم باید افزود که تخمین آن هنوز میسر نیست. البته در انگلستان و فرانسه از این ارزانتر می‌توان تمام کرد (بلکه نصف قیمت) اما محققاً آن جلوه چاپ وینه را نخواهد داشت و مراد این است که آلبوم بسیار نفیس ممتازی به افتخار فردوسی منتشر شود. سواد کاغذهایی که آقای پرفسور مینورسکی در این موضوع نوشته‌اند، لفاً از نظر مبارک خواهد گذشت. گمان می‌رود اگر مبادرت به این اقدام شود خرج آن به وسیله فروش آلبوم کاملاً در برود.

دوست محترم عزیزم

مرقومه مبارکه نمره ۱۳۷۸-۱ مورخه ۹-۳-۱۳۱۱ و مرقومه نمره ۱۷۹۹-۱۷ مورخه ۳۰-۳-۱۱ در باب طبع جدید شاهنامه شرف وصول ارزانی داشت. به طوری که در راپرت‌های سابق مفصلاً عرض نمود، برای طبع شاهنامه به بهترین وضع و از صحیح‌ترین نسخه در کمیته جشن ولادت فردوسی که اخیراً از طرف انجمن مطالعات راجع به تمدن و صنایع ایران در پاریس منعقد بوده است، در جلسات مذاکرات به عمل آمده و این تشخیص داده شد که برای طبع جدید بهترین مأخذ همان سه

۱۲. ولادیمیر مینورسکی، استاد ادبیات فارسی در مدرسه زبانهای شرقی پاریس و لندن در سال ۱۸۷۷ م متولد شد. در سال ۱۹۱۱ م به عنوان نماینده دولت روس در هیئت حل اختلافات سرحدی ایران و عثمانی شرکت کرد. بعدها در مدرسه زبانهای زنده شرقی پاریس به تدریس زبان فارسی و ترکی پرداخت. در سال ۱۹۳۰ م به لندن رفت و مقیم شد و سرانجام در سال ۱۹۴۴ م بازنشسته گردید و در سال ۱۹۶۶ م درگذشت. از آثار اوست: ترجمه حدود العالم همراه با تعلیقات و حواشی، ترجمه تذکره الملوک، تحقیقاتی در تاریخ قفقاز در سه جلد، ترجمه تاریخ شیروان و دریند، خطاطان و نقاشان، ترجمه رساله فارسی از قاضی احمد بن میرمنشی به انگلیسی و صدها مقاله در زمینه تاریخ و فرهنگ (دایره المعارف مصاحب).

۱۳. آرثور امانوئل کریستن سن، مستشرق دانمارکی، در سال ۱۸۷۵ م متولد شد. در سال ۱۹۰۳ م به استخدام دانشگاه کپنهاگ درآمد و در سال ۱۹۱۴ م برای مطالعه بر روی نسخه‌های خطی به ایران سفر کرد. از کریستن سن آثار ارزنده‌ای درباره ایران به جامانده است که از جمله می‌توان به ایران در زمان ساسانیان، تحقیقاتی درباره رباعیات ختیم، سلطنت قباد و ظهور مزدک، وضع مکت و دولت در دوره ساسانیان، کیانیان و مزدآپرسی در ایران اشاره کرد (به نقل از مقدمه کتاب ایران در زمان ساسانیان).

اسامی تمام علما و مستشرقین عالم که مسلماً به جشن فردوسی علاقه‌مند و مایل به شرکت در آن خواهند بود، تهیه شده اما قبل از مراجعه به حضرات و تقاضای تألیف مقالات به جهت درج در جشن‌نامه (festschrift) منتظر است مرقوم فرمایید انجمن آثار ملی چه نظری در این باب اتخاذ کرده آیا کنگره‌ای در تهران تشکیل می‌شود و دعوتی از علما خواهد شد یا خیر؟ آقای پرفسور کریستن سن^{۱۳} که سواد کاغذ مشارالیه

نسخه ذیل است:

۱. شاهنامه ماکان (T. Macan) انگلیسی، طبع کلکته،

۲. شاهنامه ولرز (Vullers) آلمانی، طبع لیدن،

۳. شاهنامه مول (Mohl) فرانسوی، طبع پاریس.

اینک برحسب امر عالی یک دوره (سه جلد) کتاب شاهنامه ولرز به مبلغ ۶۱۰ فرانک خریداری و چند هفته قبل انفاذ گردید. از دوره مول Mohl شش جلد از هفت جلد موجود و در کتابخانه دولتی فرانسه، از قرار مجلدی ۱۱۵ فرانک، به فروش می‌رسد. جلد دوم نایاب و چندان هم مورد احتیاج نیست، زیرا که قسمت اول شاهنامه در دوره ولرز Vullers مندرج می‌باشد. اگر میل دارید این شش جلد مول Mohl اتیاع شود مقرر فرمایید مبلغ ۶۹۰ فرانک به اضافه ۶۱۰ فرانک قیمت سه جلد مجموعه ولرز Vullers و صد فرانک کرایه حمل (جمعاً ۱۴۰۰ فرانک) برات شود تا بدون تأخیر کتاب را تقدیم نمایم.

آقای اقبال در راپرت جامع خود اشاره به طبع نسخ فوق کرده است. اصولاً در مطالبی که مشارالیه پیشنهاد کرده با نظریه و پیشنهادهای کمیته پاریس اختلافی موجود نیست جز این که طبع شاهنامه جدید را در مصر یا بیروت تجویز می‌نماید، در صورتی که به عقیده کمیته پاریس به سهولت می‌توان از روی نسخه‌های اروپا و کلکته شاهنامه جدید را در طهران به طبع رسانید.

اینک استدعا دارد که برای کیفیت طبع تازه شاهنامه و آلبوم جداگانه نقاشی و شرایط آن به راپرت‌های نمرة ۳۰۵ مورخ ۱۳۱۱-۲-۱۶ و نمرة ۴۲۰ مورخ ۱۳۱۱-۳-۲ مراجعه شود. زیرا راپرت‌های مذکور نتیجه مذاکره و مشاوره طولانی در کمیته جشن فردوسی است و سزاوار است که قابل توجه جناب اشرف عالی قرار گیرد و همچنین متمنی است نسبت به سایر پیشنهادهای کمیته مذکور تصمیم مقتضی اتخاذ و سفارت پاریس را مستحضر فرمایند، زیرا که تمام این فقرات اقدام فوری دارد و اگر چنانچه از حال شروع به کار نشود، تهیه لوازم جشن در موقع مقرر امکان‌پذیر نخواهد بود. پاریس ۱۰ مرداد ۱۳۱۱

تاریخ ورود به دفتر وزارت دربار ۱۳۱۱/۷/۲۵

(۱۵)

کتابخانه دولتی مصر نمرة ۸۲۷

حضرت صاحب السعاده سفیرالدوله ایرانیه بالقاهره

جواباً علی خطاب سعادتکم الفرینسی العبارة به تاریخ ۱۰ اغسطس

۱۹۲۲ رقم ۲/۲۱/۳ بخصوص اخذ صورته فوتو غرافیه من کتاب شاهنامه نشرّف بان نُوسَل مع هذا صورته الصفحه الاول من الكتاب المذكور و مبلغ عدد صفحات الكتاب ۶۴۲ صفحه رقیمه التكاليف تصويره كلّه سبعة عشر فيهاً مصریاً و ارجوان تفضلوا بقبول عظیم التحیه و الاحترام.

مدیر دارالکتب المصریة، مورخ ۲۰ اوت ۱۹۳۲.

در حاشیه آمده است: سواد مطابق اصل است

۱۳۱۱/۵/۳۱

فوری از بانک استفسار شود ۱۷ لیره مصری چه قیمت دارد که فرستاده شود.

تاریخ ورود به دفتر وزارت دربار ۱۳۱۱/۷/۱۳

(۱۶)

از وزارت دربار به سفارت ایران - قاهره

سفارت محترم مصر

در جواب مراسله نمرة ۶۵۴ مورخه ۱۳۱۱/۵/۳۱ لفاً یک طغرا چک به مبلغ هفده لیره مصری برای مخارج عکس برداری نسخه شاهنامه که در کتابخانه مصر است، ارسال می‌گردد که قدغن فرمائید هر چه زودتر عکس نسخه مزبور را برداشته و به طهران ارسال دارند. ۱۳۱۱/۷/۲۱

وزیر دربار

(۱۷)

نامه جوادسینکی سفیر ایران در مصر به تیمورتاش

مرقومه مطاعه نمرة ۲۲۰۶ مورخ ۱۱/۷/۲۳ به ضمیمه یک طغرا چک به مبلغ هفده لیره مصری برای مخارج عکس برداری نسخه شاهنامه موجوده در کتابخانه مصر زیارت و فوراً شرحی به رئیس کتابخانه نوشته با ارسال چک تقاضا نمود هر چه زودتر در تهیه عکس شاهنامه اقدام نمایند. چند روز قبل اطلاع دادند کتاب حاضر است. پس از مراجعه یکی دو صفحه افتاده و یا کم رنگ عکس برداشته بودند که مجدداً از آنها عکس گرفته و رفع نواقص به عمل آمد. با همین پست کتاب را به طور مطبوعات سفارشی ارسال داشت و مستدعی است وصول آنرا مرقوم فرمایند. ۱۳۱۱/۸/۳۰

جواد سینکی

(۱۸)

نامه ضیاءالدین قریب^{۱۴} شارژدافر سفارت مصر به تیمورتاش

درخصوص مخارج استنساخ یا عکس برداری از یک نسخه شاهنامه فردوسی به خط لطف‌الدین محمد تبریزی از کتابخانه دولتی مصر

مقام منبع وزارت جلیله دربار

دست‌خط مبارک نمره ۱۰/۱۸۰۲ مورخ ۱۱/۳/۳۰ دایر به تعیین مخارج استنساخ یا برداشتن عکس یک نسخه شاهنامه موجوده در کتابخانه مصر به خط لطف‌الدین محمد تبریزی، در موقعی زیارت شد که جناب آقای سینکی وزیر مختار دولت شاهنشاهی با اجازه مرخصی دربار عازم فرانسه گردیده بودند. لهذا برای انجام امر مطاع فدوی فوراً به وسیله تلفن از مدیر کتابخانه وقت خواسته و در ساعت مقرر مشاراً الیه را ملاقات نمود. پس از اطلاع از موضوع مدیر کتابخانه با نهایت صمیمیت در مقام انجام منظور و تسهیل آن برآمده فوراً دونفر از اعضای کتابخانه را که در قسمت کتب خطی شرقی با اطلاع بودند احضار و دستور داد کتب شاهنامه خطی را به فدوی ارائه و در صورت موجود بودن شاهنامه که مورد احتیاج است، هرگونه مساعدت دیگری که لازم باشد به عمل آورند.

پس از مراجعه به فهرست‌ها و ملاحظه چند نسخه شاهنامه قدیمی که در محفظه‌های مخصوص گذارده بودند، نسخه‌ای که به خط لطف‌الدین محمد تبریزی و منظور نظر بود، پیداشد. روز بعد ضمن مراسله رسمی که سواد آن را تلواً تقدیم می‌دارد، اجازه برداشتن عکس شاهنامه مذکور و تعیین مخارج تقریبی آن را از مدیر کتابخانه تقاضا نمود. جوابی رسید که سواد آن نیز تقدیم می‌گردد. برای اینکه نمونه‌ای از عکس در دست باشد و اطمینان حاصل شود که عکس خط کاملاً خوانا و قابل استفاده است، مجدداً شرحی در این زمینه به مدیر کتابخانه نوشته شد که سواد آن به ضمیمه سواد جواب واصله و عکس یک صفحه از دیباچه شاهنامه (یکی دو صفحه از دیباچه کتاب ناقص و افتاده است)... از لحاظ مبارک می‌گذرد.

اما راجع به استنساخ کتاب، متأسفانه اینجا کسی که بتواند کاملاً از عهده برآید موجود نیست و در صورت پیداشدن چنین شخصی و استنساخ هم بدیهی است سه عکس مورد اعتبار و اطمینان نبود ممکن است ضمن استنساخ افتاده و اغلاطی روی دهد. به علاوه استنساخ آن مدتی طول کشیده و از زانتر از عکس هم که هفده لیره برای تمام کتاب تعیین نموده‌اند، تمام نخواهد شد. لهذا تصور می‌نماید از هر حیث عکس برداشتن کتاب بیشتر مقرون به صرفه و صلاح باشد. معهداً موکول به امر و نظر مبارک است. فدوی ضیاءالدین قریب شارژدافر، ۱۳۱۱/۵/۳۱ تاریخ ورود به دفتر وزارت دربار ۱۳۱۱/۷/۱۳

(۱۹)

نامه تیمورتاش به عظیمی^{۱۵} ژنرال قونسول ایران درهند

مکاتبات تیمورتاش با عظیمی در خصوص خریداری یا عکس برداری از دونسخه قدیمی شاهنامه فردوسی در کتابخانه‌های هندوستان و برآورد مخارج آنها آقای عزیزم

چون در پائیز ۱۹۳۴ م. جشن هزارساله فردوسی گرفته خواهد شد و در نظر است به مناسبت چنین روزی نسخه شاهنامه به طرز جدیدی طبع شود و برای تصحیح شاهنامه موجوده باید به نسخ قدیمه مراجعه شود، اطلاعاتی راجع به نسخ قدیمه موجوده تحصیل و لفاً سواد مراسله آقای اقبال آشتیانی را که در این خصوص به بنده نوشته است، برای اطلاع عالی می‌فرستم.

۱۴. ضیاءالدین قریب فرزند محمدحسین شمس‌العلماء گرکانی در سال ۱۲۷۰ ش در تهران متولد شد. در سال ۱۲۹۳ ش به استخدام وزارت امور خارجه درآمد. نایب اول و بعد مستشار و سپس کاردار ایران در قاهره شد. قریب بعدها به وزیرمختاری ایران در سفارت پاریس و مدیرکل وزارت امور خارجه و سفارت ایران در عربستان منصوب شد و سرانجام در سال ۱۳۶۵ ق در تهران درگذشت (شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج ۲، ص ۱۲۰۸).

۱۵. میرزا باقرخان عظیمی فرزند حاج میرزا علی‌اکبرخان بصیرالملک در سال ۱۲۶۰ ش در تهران متولد شد. تحصیلات خود را در مدرسه علوم سیاسی مشیرالدوله به پایان رسانید. در سال ۱۲۸۳ ش به خدمات وزارت امور خارجه درآمد و در مشاغل مختلف چون نایب ژنرال قنصلگری قفقاز، رئیس دیوان محاکمات وزارت امور خارجه، مدیر کل محاکمات، نمایندگی مجلس شورای ملی، ژنرال قنصل دهلی و وزیر مختاری ایران در ژاپن خدمت نمود و مدتی نیز فرماندار رشت بود. وی سرانجام در سال ۱۳۳۰ ش درگذشت (شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، ج ۲، ص ۱۰۱۰).

(۲۲)

نامه عظیمی به تیمورتاش (هندوستان)

مقام منبع وزارت جلیله دربار اعظم پهلوی

در تعقیب نمره ۶۷۴ مورخه ۲۵-۶-۱۱ راجع به تهیه و تقدیم شاهنامه‌های منطبقه در سال ۱۸۱۱ م. و ۱۸۲۹ م. به عرض می‌رساند با وصف اینکه کتابخانه لوزاک از لندن صریحاً نوشت شاهنامه کامل سال ۱۸۲۹ م. را دارد و در مبلغ ۱۰-۱۲ لیره حاضر است فروشد، پس از اینکه بنده مبلغ ۱۳ لیره بابت قیمت کتاب و خرج پست برات بانک برای آنها فرستادم (ضمیمه نمره ۱) به موجب مراسلات و تلگرافی که سواد آن لفاً تقدیم می‌شود (ضمیمه نمره ۲) متأسفانه جواب داد نسخه‌ای که دارند ناقص است و تهیه نسخه دیگری هم خالی از اشکال نیست و چون از خریداران هر دو نسخه از همه‌جا مایوس شدم، لهذا به دولت هندوستان مراجعه و نسخه کامل منطبقه سال ۱۸۲۹ م را که در دو جلد مجلد شده، از اداره کل ارکان حرب و یک جلد منطبقه سال ۱۸۱۱ م را به توسط وزارتخانه هندوستان از (The Imperial Library) کلکته امانت گرفته، هر دو را در دو بسته علی‌حده به توسط پست سفارشی در تاریخ ۱۹ و ۲۴ نوامبر تقدیم نمود که مقرر فرمایید در طهران از روی آن استنساخ نمایند و چون این کتاب‌ها نایاب و در واقع در هندوستان نسخه منحصر به فرد و دولت هندوستان خیلی به آنها اهمیت می‌دهد، فقط برای مدت سه ماه به بنده امانت داده و قبض گرفته‌اند. بدیهی است مقرر خواهید فرمود زودتر استنساخ و اعاده دهند که در رأس وعده تسلیم شود.

مبلغ سیزده لیره هم که برای قیمت شاهنامه سال ۱۸۲۹ م برات فرموده بودند، یک طغرا برات بانک شاهنشاهی لفاً تقدیم گردید. مستدعی است مقرر فرمایید رسید کتاب‌ها و برات را اطلاع دهند. ضمناً خاطر مبارک را مستحضر می‌دارد که این کتاب‌ها به جدیت و زحمت آقای آرام مترجم ژنرال قونسولگری به دست آمد، امیدوار است حضرت اشرف که بهترین

به طوریکه ملاحظه می‌فرمایید، در سنه ۱۸۱۱ میلادی در نسخه اول شاهنامه به توسط [Mathew] Lumsden^{۱۶} و هم چنین در سنه ۱۸۲۹ م. تمام شاهنامه به توسط Turner Macan^{۱۷} در کلکته به طبع رسیده است و قاعدتاً نسخه‌های آن در کتابخانه‌های کلکته یا نقاط دیگر هند موجود است. خواهشمندم یک نسخه از هر یک از دو کتاب فوق‌الذکر را خریداری و به ضمیمه صورت مخارج ارسال فرمائید و اگر خریداری ممکن نشود تحصیل اجازه بفرمائید که از آنها استنساخ یا عکس برداری شود و برآورد مخارج استنساخ یا عکس برداری را ارسال فرمائید. ۱۳۱۱/۳/۳۰

(۲۰)

نامه عظیمی ژنرال قنصل هند به تیمورتاش

مقام منبع وزارت جلیله دربار

رقیمه محترم نمره ۱۸۰۱-۱ مورخه ۳۰ خردادماه گذشته با ضمایم آن راجع به تهیه و تقدیم شاهنامه‌هایی که در سال‌های ۱۸۱۱ و ۱۸۲۹ میلادی در کلکته به طبع رسیده زیارت و فوراً به اغلب کتابخانه‌های معتبر شهرهای بزرگ هندوستان مراجعه شد. تاکنون از هیچ جا جواب مساعد نرسیده، یعنی کلیتاً جواب داده‌اند. جلد اول که در سال ۱۸۱۱ طبع شده به دست نمی‌آید. ولی بعضی‌ها امیدواری داده‌اند شاهنامه کاملی که در سال ۱۸۲۹ م به طبع رسیده تهیه نمایند. هرگاه به زودی به دست آید و تقدیم خواهد شد و اگر از طرف آنها هم مایوس شدم، چون در اداره ارکان حرب کل قشون هندوستان شعبه السنه شرقیه یک نسخه از شاهنامه کامل ۱۸۲۹ م موجود است، از آنجا به رسم امانت گرفته تقدیم خواهم نمود که مقرر فرمایند در تهران از روی آن استنساخ و یا عکس برداشته، زودتر اعاده دهند. عظیمی ژنرال قنصل، ۱۳۱۱/۵/۸

(۲۱)

نامه تیمورتاش به عظیمی ژنرال قنصل ایران در هند

از مضمون مراسله نمره ۴۶۱ مورخه ۸ مرداد و زحمتی که در جستجوی نسخ شاهنامه تحمل نموده‌اید، استحضار و امتنان حاصل آمد، ولی قصد عمده تحصیل شاهنامه سنه ۱۸۱۱ م می‌باشد که بایستی سعی بفرمائید نسخه مزبور پیدا شود. ۱۳۱۱/۵/۲۴

۱۶. شاهنامه چاپ ام. لمسدن، با مقدمه و فهرست مفصل عنوانها از تومسن واتلی در چاپخانه کامپانی کلکته ۱۸۱۱/۱۲۲۶ ق به چاپ رسیده است (فهرست نسخ خطی و چاپی شاهنامه فردوسی در هند، ص ۶۱).

۱۷. اولین چاپ کامل و معتبری است که از شاهنامه در ۴ جلد انتشار یافته و مورد استفاده محققان و شاهنامه‌پژوهان قرار گرفته است. در این شاهنامه فرهنگ واژه‌ها و اصطلاحات نامانوس در آخر هر جلد آمده است. شرح زندگی فردوسی نیز به زبانهای فارسی و انگلیسی در این چاپ آمده است. بعدها نولکشور در سال ۱۹۰۹ م/۱۳۲۷ ق این شاهنامه را در ۲ جلد در کاتپور چاپ نمود.

(۲۵)

نامه حسین علاء به تیمورتاش

درخصوص درخواست کمک مالی برای انتشار کتاب دکتر ولف آلمانی راجع به شاهنامه فردوسی و انتشار آن در زمان برگزاری جشن هزاره فردوسی.

دوست محترم عزیزم

در تعقیب راپورت‌های سابق راجع به جشن هزار ساله فردوسی و تمنای تسریع در صدور جواب و ابلاغ تصمیم دولت نسبت به موضوع مذکور، معروض می‌دارد:

از قراری که آقای پرفسور مینورسکی نوشته‌اند آقای دکتر ولف (Fritz Wolff) آلمانی کتاب لغت (Dictionnaire) را راجع به شاهنامه فردوسی تنظیم کرده است که بسیار مفید و قابل استفاده می‌باشد. هنوز کتاب مذکور به طبع نرسیده است. در صورتی که هیئت محترم دولت قبول فرمایند، برای طبع این کتاب که در واقع کشف الایات شاهنامه است، کمک مالی فرموده تا انتشار آن با جشن فردوسی تصادف نماید، بسیار به موقع خواهد بود.

سواد مکتوب آقای مینورسکی را برای توضیح مطلب ضمیمه می‌نماید. اگر پرداخت تمام مخارج طبع این کتاب بر بودجه دولت تحمیل زیاد است، خوب است اقلاً اعانه‌ای مرحمت شود که منظور فوق عملی گردد. در عوض روی جلد کتاب نوشته خواهد شد: "انتشار کتاب تحت حمایت دولت شاهنشاهی ایران بوده است." متمنی است توجه مخصوص در این باب مبذول فرموده از نتیجه اقدام بنده را مسبوق فرمایند.

حسین علاء

تاریخ ورود به دفتر وزارت دربار ۱۳۱۱/۸/۱۴

منابع

آرین پور، یحیی، (۱۳۷۶)، *از نیما تا روزگار ما*، انتشارات زوار، تهران. شریف قاسمی، حسین، (۱۳۸۰ش/ ۲۰۰۱م)، *فهرست نسخ خطی و چاپی شاهنامه فردوسی در هند، بمبئی، هاقلی، یاققو، (۱۳۸۰)*، شرح حال رجال سیاسی و نظامی معاصر ایران، نشر گفتار- نشر علم، چاپ اول، تهران. کریم‌ن، سن، (۱۳۷۵)، *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه رشید یاسمی، دنیای کتاب، تهران. مصاحب، غلامحسین، (۱۳۴۵-۴۷)، *دایره المعارف فارسی*، انتشارات فرانکلین، جیبی، تهران. ■

مسبوق خدمتگذاران جدی دولت هستند، این خدمت او را موردتوجه قرارداد توجیه لازم را بفرمائید. ۲۰ شهریور ۱۳۱۱

(۲۳)

نامه عظیمی به تیمورتاش

مقام منبع وزارت جلیله دربار

رقیمه محترمه جوابیه نمرة ۲۴-۵-۱۱ دایر به تهیه شاهنامه منطبعه در سال ۱۸۱۱م. زیارت شد. به طوری که ضمن نمرة ۶۶۱ مورخه ۸ مرداد به عرض رسانید، آنچه بنده تا حال سعی و تفحص کردم اثری از شاهنامه مزبور به دست نیاوردم و از قراری که اهل اطلاع اظهار می‌دارند، این شاهنامه ناقص و فقط کتاب اول است که در یک جلد طبع شده واکمل آن همان شاهنامه سال ۱۸۲۹م. است که در چهار جلد به طبع رسیده و بنده پس از تفحص زیاد در لندن پیدا کرده و از کتابخانه معروف Luzac & Co. خواسته‌ام و چون این کتابخانه در جمع‌آوری و اطلاع به وضعیت نسخ کمیاب کتب شرقی تخصص دارد، از آنها خواهش کردم سعی نمایند یک نسخه از کتاب مزبور نیز تحصیل و برای بنده ارسال دارند. بدیهی است هرگاه از آنجا یا جای دیگر به دست آمد فوراً ایتباع و تقدیم خواهد شد. ۱۳۱۱/۶/۲۵

(۲۴)

ترجمه مراسله کمپانی لوزاک در لندن به عظیمی ژنرال قنصل ایران در هندوستان

مراسله مورخه ۲۹ اوت به ضمیمه برات ۱۳ لیره واصل، خیلی متأسفیم که میسر نشد زودتر وصول اطلاع داده شود.

متأسفانه نسخه شاهنامه فردوسی، تألیف ترنماکن که اطلاع داده بودیم، اینک معلوم می‌شود ناقص بوده و لذا نمی‌توانیم ارسال داریم. اگر چه سعی خواهد شد که یک نسخه کامل دیگری تحصیل و ارسال شود، ولی تصور می‌رود تحصیل آن خیلی مشکل باشد. ۲۲ سپتامبر ۱۹۳۲

محل امضای کمپانی لوزاک و شرکاء - لندن